

Snješka Knežević

ZAGREBAČKA ZELENA POTKOVA – URBANI REZERVAT?

Godine 2004. Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode Zagreba naručio je elaborat koji je trebao poslužiti kao inicijalni dokument za sustavnu i etapnu obnovu Zelene potkove. Elaborat je prezentiran Gradskoj skupštini. U potom predstavljenom gradskoj strateškoj i razvojnoj projekciji obnova Gornjega grada i Zelene potkove proglašeni su prioritetima i dobili status gradskog projekta. Do kraja 2008. na čitavom području Zelene potkove nije učinjeno ništa. Jedini planirani zahvat gradnja je podzemne garaže na Trgu maršala Tita za koju se izrađuje projekt. Ovo su fragmenti iz odbačene i zaboravljene studije.

ZAŠTITA I DOSADAŠNJA OBNOVA

Zaštitu *Zelena potkova* uživa od 1962. godine u sklopu urbanističke cjeline «Donji grad s Vlaškom ulicom», upisane tada u nacionalni Registar spomenika kulture. Godine 1968. ta je cjelina s još dvije registrirane cjeline – «Tkalčićeva ulica» (1953.) i «Gornji grad i Kaptol» (1965.) – upisana u Registar kao cjelina «Stari grad Zagreb». Godine 1986. ona je proširena i u tom širem obuhvatu registrirana kao «Povijesna urbana cjelina Grad Zagreb». Pod tim imenom ubilježena je 2004. u Registar kulturnih dobara RH poslije prilagodbe svih dokumenata novom zakonu o zaštiti kulturnih dobara. Ta kronologija pokazuje da se perivojski okvir donjogradskog središta štiti kao dio sve većih cjelina za koje su vrijedila jedinstvena pravila.

Međutim, neki su dijelovi *Zelene potkove* s vremenom sticali viši status zaštite kao posebno zaštićeni spomenici. Tako su u nacionalni Registar posebno zaštićenih spomenika objekata prirode upisani perivoji na trgovima N.Š. Zrinskoga, kralja Tomislava, te Botanički vrt, a u Registar spomenika kulture upisano je dosad 26 kuća. Tek potkraj devedesetih godina Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode poduzeo je pripreme za upis *Zelene potkove* u Registar kao posebno zaštićene spomeničke cjeline, te je ona 2004. upisana u Registar kulturnih dobara RH pod imenom «Zelena potkova, urbanističko arhitektonska i parkovna cjelina trgova». To izdvajanje proizlazi iz zacijelo utvrđene nužnosti vrijednosne diferencijacije unutar prostrane zaštićene zone i egzaktnije specifikacije kriterija zaštite za pojedine dijelove. No, ujedno ono svjedoči o spoznatoj potrebi višega stupnja *obrane*.

Identifikacija i zaštita *cjelina* izraz je opće evolucije konzervatorske struke, iskustva masivnih promašaja u obnovi povijesnih gradova teško oštećenih ili razorenih u Drugom svjetskom ratu, ali i procesa «modernizacije», točnije prilagodbe starih gradskih središta ponajprije prometnim zahtjevima. «Urbana obnova», kao posljedica svijesti o njihovoj ugroženosti, ali i vrijednosti kao identitetski najizraženijih mjesta ponaraslih gradova, bila je usmjerena njihovoj reafirmaciji kao socijalnog prostora i poprišta urbanog zajedništva, te njihovu djelomičnom pretvaranju u tzv. pješačke zone. *Revitalizacija* je ponajprije značila utvrđivanje prikladnih sadržaja ne samo za pojedine objekte, nego i za čitave cjeline, a obnova je uvelike bila usmjerena *restauraciji*, kad je to bilo moguće, ili popunjavanju praznina novom kontekstualnom arhitekturom. Započet u njemačkih gradovima, taj se pokret proširio i drugdje te

traje do danas, i ne samo u Europi. No on je jednoznačno europski kulturalni fenomen i danas predstavlja okosnicu razvojnog planiranja gradova.

Ranom zaštitom dijelova svoje povijesne jezgre Zagreb sudjeluje u tom procesu od njegova početka. Zaštita Donjega grada, koji poput starijih urbanih jezgara u to doba nije bio zapušten ni vadio za obnovom, nedvojbeno je rezultat istraživanja i vrednovanja urbanističko-arhitektonske baštine 19. stoljeća potkraj pedesetih godina, a intenzivnije šezdesetih, istodobno kao u Europi. Služba zaštite prati taj razvoj i sustavno utvrđuje mjere zaštite: očuvanja od neumitnih promjena, te ujedno priprema obnovu. U generalnim urbanističkim planovima (1971. i 1986.) zaštićena cjelina ima status posebne zone. Provedbeni urbanistički plan «Centar» iz 1974. koji je obuhvaćao Donji grad i Trnje, sadržavao je *neke* elemente revitalizacije i zaštite, dok je provedbeni urbanistički plan Gornjega grada i Kaptola, izrađen 1979. i usvojen 1985. godine, bio ustvari *plan revitalizacije*. Uključivao je i konzervatorsku studiju s opsežnom dokumentacijom. Bio je to rezultat suradnje urbanista i konzervatora, odnosno Urbanističkog zavoda grada Zagreba i Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu. U Generalnom urbanističkom planu iz 1986. godine, izrađenom u Urbanističkom zavoda grada Zagreba, *povijesna sredina* i njezina valorizacija postaju okosnicom planiranja razvoja.

Obnova spomenika i spomeničkih cjelina ne prati tu evoluciju, uz iznimku Tkalčićeve ulice, za revitalizaciju koje je još 1965. raspisan javni natječaj, sveden 1969. na dio cjeline koja je uređena 1988. godine prema projektu Miroslava Begovića. Prigodom Univerzijade (1987.), temeljem javnog natječaja obnavlja se Trg bana Jelačića, tada Trg Republike prema projektu M. Kranjca, B. Siladžina i B. Šerbetića, a potom ulice i trgovi u sklopu tada utvrđene «pješačke zone», te sustavnije obnavljaju pročelja reprezentativnijih, napose javnih zgrada. Konceptija inaugurirana uređenjem glavnoga trga i «pješačke zone» obilježiti će djelomično i parcijalne zahvate (uređenje pješačkih površina, urbana oprema) na trgovima istočne osovine *Zelene potkove* devedesetih godina.

Kronologija toga razdoblja pokazat će da se novoosnovani Gradski zavod za zaštitu spomenika i prirode bavio svim pitanjima zaštite i obnove *Zelene potkove*. Ponajprije sustavnim radom na dokumentaciji, što je iziskivalo upotpunjenje znanja, dodatna istraživanja i višedisciplinarnu suradnju. Tako su 1991. izrađene konzervatorsko-urbanističke propozicije s posebnim uvjetima za uređenje Starčevićeva trga, 1993. istočnog dijela Zelene potkove, 1995. njezinog zapadnog dijela, te 1997. konzervatorska dokumentacija za Povijesnu urbanu cjelinu *Zelena potkova*, što je bilo i temeljem njezina upisa u Registar kulturnih dobara RH.

Gušća je lista realizacija. Tako je 1993. uređen travnjak u drvoredu i obnovljena parkovna ogradica na Trgu M. Marulića; 1994. zasađen je novi drvored s istočne i zapadne strane perivoja na Trgu kralja Tomislava, a 1995. zasađen novi drvored također s istočne i zapadne strane perivoja na Trgu J. J. Strossmayera, uređen travnjak i zasađen cvjetnjak na istočnoj strani te postavljen urbani inventar. Iste je godine, prigodom izgradnje podzemne garaže i centra Importane, uređen perivoj na Trgu A. Starčevića prema projektu Dragutina Kiša. Godine 1997. uređene su pješačke površine na Trgu J. J. Strossmayera, također i na Trgu kralja Tomislava, gdje je uređen travnjak i postavljen urbani inventar. Godine 1998. rekonstruirane su tramvajska pruga i komunalna infrastruktura u Praškoj ulici, na trgovima N.Š. Zrinskoga, J. J.

Strossmayera i kralja Tomislava, a prigodom postave spomenika M. Maruliću preuređen je 1999. sjeverni dio partera i uređena rasvjeta Trga M. Marulića. Pridoda li se tome obnova i restauracija dekorativne opreme perivoja (fontane, stube, žardinjere, lukovi-portali na Trgu kralja Tomislava), dijelom uzorna, a najposlije i razmjerno velik broj obnovljenih kuća, napose javnih zgrada, među kojima treba istaknuti Arheološki muzej i Sveučilišnu i nacionalnu knjižnicu, danas Hrvatski državni arhiv, ne može se osporiti javna briga i angažman službe zaštite.

No pomnija analiza pokazuje da je u pravilu riječ o *punktualom pristupu*, odnosno *parcijalnim* zahvatima. Oni se ne mogu obilježiti kao elementi nekog cjelovitog projekta obnove ni čitave *Zelene potkove*, ni pojedinog perivojnoga trga, a ni nekom etapnom realizacijom takvog hipotetičnog projekta (projekata), što je jedino moguće kad je posrijedi takav golem i kompleksni prostor.

Dio zahvata bio je uvjetovan inovacijama iza kojih ne stoji zaštita: primjerice, perivoj na Trgu A. Starčevića, koji čak nije realiziran potpuno prema prvonagrađenom radu ili pak preuređenje dijela Trga M. Marulića oko spomenika, koji je prema mišljenju struke i javnosti unakazio trg ili, blaže rečeno, unio disonancu u ionako upitnu urbanističku i oblikovnu ravnotežu trga. Zaštita se tu svodila na najnužnije: neutralizaciju ekscesa.

Pa ni uređenje pješačkih površina: opločenje, inventar, rasvjetna tijela, uređenje tla duž drvoreda, nije se ravnalo načelom «oslona na povijesne izvore», proklamiranim u dokumentaciji i njenim detaljnim propozicijama, nego, čini se, više pristupom potvrđenim u «pješačkoj zoni», također dobro kritiziranim (Preradovićev trg, Bogovićeva ulica itd.).

Naprotiv, opravdani zahvati, primjerice, zamjena deformiranih i gotovo mrtvih drvoreda na trgovima kralja Tomislava i J. J. Strossmayera novima, izazvali su lavinu prosvjeda, napose «zelenih» aktivista, što upućuje poglavito na vrijednosnu zbrku i nerazumijevanje estetske i oblikovne funkcije stabala i grmlja u kompoziciji urbanog parka.

Ni obnova pročelja kuća ne svjedoči o studioznom pristupu, ne oslanja se na nužnu kolorističku studiju, uvriježenu u svijetu za stilski deteminirane povijesne ambijente, nego je uvelike plod proizvoljnosti. Uz časne iznimke, iza kojih uistinu stoje temeljita konzervatorsko-restauratorska istraživanja i kao uvijek, meritorni stručnjaci.

Kritike i spoznaje o nepotpunim rezultatima i nezadovoljavajućem općem stanju, ali i stvarna i simbolička vrijednost Trga N. Š. Zrinskoga, potaknuli su potkraj devedesetih godina ambiciozan i dobro pripremljen projekt cjelovite obnove perivoja, realiziran tijekom 2000. i 2001. godine. To je najveći, ikada koncipiran i ostvaren projekt obnove unutar cjeline *Zelene potkove*, koji postavlja *obvezatni standard* za obnovu pojedinih perivojnih trgova i restituciju cjeline. U uređenju pješačkih površina i ukupnog inventara tu je striktno poštovano načelo oslona na povijesne izvore: afirmaciju izvornog dizajna, ali i relevantnih slojeva. Sam perivojni parter nije obnovom zadobio puni sjaj svog lika, obilno dokumentiranog potkraj 19. i početkom 20. stoljeća. A upravo on bi najsugestivnije legitimirao njegov povijesni i stilski identitet. Problem se može protumačiti monopolnim položajem poduzeća «Zrinjevac» i očito nedostajanjem specijalista – ali ne i opravdati time. I teorija i praksa obnove historicističkih perivoja u Europi iznijela je niz specijalista i specijalističkih tvrtki, i nema razloga da se oni ne uključe u obnovu zagrebačkih historicističkih perivojnih partera. Sadašnje stanje zrinjevačkog perivojnog partera može se

popraviti, bude li za to volje. Isto se tako mogu ispraviti pogreške u obnovi pročelja nekih zgrada. Bez obzira na te nedorečenosti, Trg N. Š. Zrinskoga, takav kakav je danas, ima svoj puni identitet. No put te obnove, koja je prije petnaestak godina započela obnavljanjem pročelja pojedinih zgrada, ne bi trebalo ponavljati: tek u posljednjoj fazi, cjelovitim uređenjem ukupnog partera došlo se do ispravnog pristupa.

Dosadašnje iskustvo i analiza stanja jasno upućuju da *parcijalni pristup* ne donosi zadovoljavajuće rezultate, unatoč velikim materijalnim sredstvima i stručnom angažmanu.

Obnova cjeline *Zelene potkove*, s njezinih osam individualnih dionica, mora se zasnivati na cjelovitom sagledavanju *svih* problema, teorijski utemeljenom *generalnom konceptu* prema kojem bi se izradila idejna rješenja, a potom izvedbeni projekti. Takva priprema osigurala bi realizaciju koja bi se odvijala etapno, što je jedino moguće s obzirom na prostorni obuhvat i skupoću projekta.

Obnova *Zelene potkove* morala bi dobiti status *gradskog projekta*, iza kojega, dakle, stoji Grad Zagreb, ujedinjujući pluralne interesa i objedinjujući materijalna sredstva, javna i privatna. Rezultat mora osigurati Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode striktnim nadzorom svih faza procesa.

ANALIZA STANJA

ODRŽAVANJE se na prvi pogled nameće kao jedan od općih problema. Tiče se svih dijelova sredine: kuća, ulica, parkova, urbane opreme. Većina kuća je oronula i vapi za obnovom, a one koje su obnovljene velikim financijskim sredstvima također se loše održavaju i za nekoliko godina uključuju u opću sliku zapuštenosti i prljavštine. Kako je riječ o arhitekturi koja svim oblikovnim sredstvima teži simboličkom izrazu i individualizaciji, a posreduje ih javnom prostoru (ulice/trga) pročeljem, takvo stanje prigušuje njezinu poruku i ujednačava sve u općoj slici sivila i tmurnoće. U takvu stanju arhitektonska baština ne predstavlja kulturu epohe koja ju je stvorila, nego sadašnji i lokalni način ophođenja s njom. Odgovornost za to snose vlasnici i korisnici kuća.

Održavanje parkova, koji su jedinstvena vrijednost zagrebačkog središta, ne zadovoljava opće standarde, a kamoli zahtjeve kultiviranja povijesnih perivoja. To se osobito očituje u nizu detalja, primjerice, na dodiru travnjaka i šetnica ili neorezanim i bezobličnim grupama stabala i grmlja. Periodičnu zamjenu sezonskog cvijeća ne prati svakodnevna njega, pa cvjetni potezi i kompozicije svoje estetsko djelovanje održavaju tek kratko vrijeme pošto su zasađeni, a potom su prepušteni nemaru; venu, suše se dok se iz njih probija korov i prekriva ih suho lišće, te upravo zbog viših pretenzija, a i očekivanja, pružaju otužnu sliku.

Opća je karakteristika održavanja perivoja ZADRŽAVANJE STANJA baštinjenog iz međuratnog razdoblja. U duhu estetskih i vrijednosnih zasada modernizma, kada se dekorativizam svojstven historicističkoj arhitekturi i vrtnoj umjetnosti smatrao kičem, perivoji su tada purificirani, kao uostalom i niz pročelja palača i kuća u Donjemu gradu. Parteri su svedeni na geometrijsku matricu koja se naglašavala ravnim cvjetnim potezima: apstraktni geometrizam smijenio je figuraciju i ornamentalizam. Grupe drveća i grmlja – zimzelenog ili listopadnog – koje

su u prijašnjim kompozicijama imali jasno definiranu ikonografsku funkciju svjesno se nisu oblikovale nego prepustile tzv. slobodnom rastu. Danas su hipertrofirane, izvan svakoga mjerila, deformirane i jadne zbog zagađenja okoliša. Modernizirani parteri izgubili su stilski identitet i postali hibridom, u kojem se tradicija nazire, a inovacija ne potvrđuje. Bez obzira na promjenu odnosa prema historicizmu u drugoj polovini 20. stoljeća u teoriji i praksi obnove spomenika i spomeničkih cjelina u Europi, u Zagrebu nije rekonstruiran ni jedan izvorni parter 19. stoljeća, osim zrinjevačkoga. Njegova recentna obnova ipak ne zadovoljava kriterije stvarne rekonstrukcije, nego je otprilična i uvelike proizvoljna.

U današnjem se stanju perivojnih trgova razabiru razlike, proistekle iz stupnja održavanja, takvoga kakvo je na djelu. Pozornost se pridaje trima reprezentativnima (Trgu N. Š. Zrinskoga, kralja Tomislava i maršala Tita) ili tek fragmentima (na Trgu J. J. Strossmayera ili M. Marulića), dok se sve ostalo ostavlja u stanju nedovršenosti ili provizorija, a i to površno, minimalistički i neredovito. Ukupno održavanje perivoja (njega i obnova) prepušteno je poduzeću «Zrinjevac» bez kontrole i konkurencije. Stanje perivoja, za koje ono snosi odgovornost, svjedoči da nije doraslo kompleksnim zahtjevima njihovog održavanja, a kamoli obnove. Napori koje Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode Zagreba poduzima posljednjih desetak godina – i studijama i parcijalnim intervencijama – još nemaju zadovoljavajućih rezultata.

Među općim problemima, koji proizvode sadašnje stanje, upadljivo se ističu UPORABA i ZLOUPORABA baštinjene sredine i svih njezinih dijelova. Svi se oni bezobzirno adaptiraju za različite potrebe, bez obzira mogu li prostorno i identitetski podnijeti količinu i opseg tih adaptacija. Parazitski se eksploatiraju poput kakve sirovine.

PROMET, točnije PARKIRANJE, najočitiiji je i najrazorniji izraz uporabe, točnije zlouporabe o kojoj je riječ. Svaka slobodna, dakle, neizgrađena površina, bez obzira na njezino oblikovanje i funkciju, koristi se za parkiranje. Umjesto sistemskim rješenjem – utvrđivanjem ispravnih lokacija za javne garaže i parkirališta te njihovim uređenjem – problem parkiranja zadovoljava se jedino na javnim površinama. Sustavnim zaposjedanjem pješačkih površina iz godine u godinu rastu *legalizirana* parkirališta koje nadzire poduzeće «Zagrebparking», ostvarujući parcelacijom javnoga prostora dobit koju usmjerava jedino za proširenje svoje djelatnosti: još više parkirališta. Nelegalno parkiranje pak nekažnjeno zaposjeda i minimum površina koje su preostale pješacima, a osvaja i parkovne površine. Najgore je stanje na Trgu I.A.V. Mažuranića, koji je sa svih strana, na svim pješačkim površinama prepušten, točnije, žrtvovan parkiranju, i to legalnom, uz koje se uvriježilo i nelegalno. Tu je eksploatacija dosegla vrhunac.

Stoga je ukidanje parkiranja, odnosno drukčiji prometni režim u cijelom Donjem gradu, osnovni uvjet obnove *Zelene potkove* i reafirmacije funkcije javnog i socijalnog prostora središta. Promet u kretanju i mirovanju zacijelo je važan problem svih gradskih središta, ali u hijerarhiji javnih problema on ne može biti dominantan, osobito kad osporava ili poništava temeljne vrijednosti i opća prava.

Uporaba i zlouporaba očita je i u odnosu prema građevnoj supstanci: kućama. Izvorno je pretežni kuća na perivojnim trgovima bio stambene namjene, a javne manji dio, napose soliteri. Iznimka je Trg maršala Tita koji je okružen isključivo zgradama javne namjene. S vremenom su pritiskom potreba neke, napose reprezentativnije zgrade/palače dobile javnu namjenu (primjeri:

Vrhovni sud, Arheološki muzej, Moderna galerija). Prizemlja stambenih kuća, isprva Trga N. Š. Zrinskoga, potom i drugih trgova, počela su se adaptirati za lokale poslije izgradnje kolodvora i uvođenja konjskog tramvaja. Početkom 20. stoljeća, i još intenzivnije u međuratnom razdoblju, različiti poslovni sadržaji zaposjedaju ne samo čitava prizemlja, nego i katove. Niz intervencija oštetio je identitet povijesnih kuća, a to se stanje održalo do danas, uz poneku iznimku kad je obnovom ostvaren popravak. Prizemlja su nadalje najviše izložena umnožavanju sadržaja i neprestanim adaptacijama, koji jednoznačno izražavaju samo singularne potrebe vlasnika i korisnika. Pročelja se koriste kao nosači poruka kojima oni upozoravaju na sebe i reklamiraju se. Kaos i kič prevladavaju, što znači da svatko prema osobnom ukusu radi što hoće. Na pročelja i u javni prostor trgova izbacuju se tehnički uređaji: antene, uređaji za klimatizaciju, a uz portale smeće, bilo da su posrijedi stambene, poslovne ili javne zgrade. To jasno svjedoči o razini urbane kulture i discipline, te nedostajanju kontrole i sustava sankcija.

Cijeli potez od Glavne pošte do podvožnjaka u Miramarskoj ulici, duž kolodvora, koji kao kontaktni prostor ionako nikada nije odgovarajuće prostorno ni oblikovno definiran, primjer je zlorabe javnog prostora potvrđivanjem pojedinačnih, uglavnom sitnih komercijalnih interesa. Južnu osnovicu *Zelene potkove*, zamišljenu kao velik javni perivoj, pandan Botaničkog vrta, tek djelomično realiziran, predstavljaju danas samo maleni perivoj na Starčevićevu trgu u najnovijoj varijanti svog oblikovanja, te drvored platana južno od hotela Esplanade, dok su zeleni pojasevi duž Ulice G. Ninskoga zapušteni, a da se o stanju velike površine južno od zgrade Socijalnog osiguranja, namijenjene javnom korištenju, uopće ne govori. U tom je prostoru zaničana ideja kontinuiranog slijeda perivoja, točnije, to je *mjesto prekida*. Danas je to područje nereda i kaosa. Baštinjeno stanje i kompleksnost popravka zacijelo je uzrokom zadržavanja provizorija i njegova umnažanja novim dodacima.

Panoramu zloraba upotpunjuje napokon Botanički vrt. Apsurdno je da iza njegove devastacije stoje struka i stručnjaci koji savršeno točno znaju što jest Botanički vrt i kakva je vrijednost baštine posrijedi. No ta svijest uzmiče pred utilitarnim potrebama i tvrdokornom zaposjedanju mjesta koje je odavno postalo pretijesno. U Botaničkom vrtu zbiva se implozija; on se urušava na svom zapadnom području.

NEUJEDNAČENOST i NEPRILAGOĐENOST, koje također pripadaju općim problemima, očituju se u mnoštvu objekata bilo ugrađene, bilo mobilne opreme, bilo tehničkih uređaja. Urbani inventar potječe iz različitih razdoblja, od različitih koncepcija i ukusa. O tome, primjerice, svjedoče raznorazne klupe, košarice za otpatke, rasvjetna tijela. Uz povijesna, stilski usklađena sa sredinom (visoki tipski kandelabar ulične rasvjete) ili s pojedinim objektima (parterni kandelabri uz kazalište ili Umjetnički paviljon), posvuda se nalaze nova i novija, potpuno neusklađena s povijesnim identitetom trgova, a u pravilu ružna. To vrijedi i za tipske tehničke uređaje koji su pravilu zapušteni. Uz nužni urbani inventar tu su i «dodaci»: kiosci, paviljoni, tezge, najposlije kontejneri za otpad, i to na najistaknutijim mjestima.

Obrada pješačkih površina svjedoči o istome: raznolikost, minorna ili nikakva estetska kvaliteta, čak i upitna funkcionalna. Pravilo, inaugurirano obnovom zrinjevačkog perivoja, a to je restitucija povijesnog inventara (ako postoji model), te izvorne obrade pješačkih površina (ili

kasnije, koja podržava ukupni identitet), tek će se morati afirmirati popravkom toga stanja, čak i intervencija poduzetih devedesetih godina.

Analiza upućuje da postoje lakše i teže popravljive situacije, drugim riječima, KRITIČNE TOČKE i slaba mjesta. Tako se, primjerice, u doglednu vremenu može zamisliti obnova reprezentativnih partera i fronta na Trgu kralja Tomislava ili maršala Tita, dok je obnova Trga Mažuranića povezana s teškim problemom prometnog režima Donjega grada i ne može se riješiti samo restriktivnim mjerama istjerivanja automobila sa *Zelene potkove*. Dvjema kritičnim točkama, Botaničkom vrtu i vrtu Rektorata, odnosno Pravnog fakulteta, zajednički je problem izmještanje neprimjerenih sadržaja, koji se može ostvariti jedino dijalogom između Grada i vlasnika, odnosno korisnika. A pitanje prostranog kontakta grada i kolodvora (od Trga kralja Tomislava, Starčevića trga do pothodnika u Miramarskoj ulici) zavisi o razvojnim planovima i materijalnim mogućnostima Hrvatskih željeznica i odluci Grada da napokon potakne još kompleksnije pitanje urbanog statusa željezničke pruge i oblikovanja ne samo dijela, nego *ukupnog* kontaktnog prostora do Zapadnog kolodvora. Drugim riječima, to je i pitanje urbanističkog planiranja koje dosad nije potpuno definiralo taj veliki problem Zagreba, unatoč obilju planova i projekata.

Sve te, naslijeđene, neriješene i teško rješive poteškoće, svele su pokušaje obnove na više ili manje uspješne KOZMETIČKE INTERVENCIJE. Bez obzira na pozitivnu recepciju u javnosti, zaštita se ne bi smjela zadovoljiti time, nego se usmjeriti na esencijalno, a to je uopće definicija statusa povijesnog središta unutar sadašnjega, mnogo šireg središta Zagreba. Što ponajprije znači, njegove sadržajne redefinicije, dakle, oslobađanja od svih onih funkcija koje ga sada guše, te pretvorbe u visoko vrijedan socijalni prostor odnjegovane autohtonosti. U njegovu sklopu *Zelena potkova* moći će, napose bude li rehabilitirana, potvrditi svoju ishodišnu funkciju i urbanogeni potencijal.

U međuvremenu bi trebalo poraditi na otklanjanju RASCJEPKANOSTI djelovanja službi kojima je povjereno održavanje ili koje stoje iza raznih zahvata – što je karakteristično za sadašnje stanje. Drugim riječima, na što boljoj KOORDINACIJI. To može odrješitije potaknuti, ali ne i realizirati samo zaštita.

Svijest o važnosti baštine i odgovornost za nju porasti će isključivo vidljivim naprecima u njezinu kultiviranju, a oni sami po sebi govore sugestivnije od najbيرانijih riječi.

PRINCIPI OBNOVE

Napetost između *ideje* i *realizacije* glavno je obilježje povijesti *Zelene potkove*, te kao najvažniji problem obnove postavlja ODNOS CJELINE I DIJELOVA. Cilj stoga mora biti dvojak: afirmacija CJELOVITOSTI perivojskog okvira i INDIVIDUALNOSTI pojedinih trgova, ili drukčijim riječima: RAZLIČITOSTI UNUTAR JEDINSTVA.

Identitet dijelova zasnivaju razlike, a to postavlja pitanje kako se u njima izražava i ostvaruje ideja cjeline. Analiza upućuje na neujednačenost odgovora, štoviše na otklone od ideje u kasnijoj fazi realizacije. No bez obzira na to u svim dijelovima postoje elementi koji osiguravaju ideju cjeline i učinak kojem ona smjera: FLUIDNOSTI I TRANSPARENTNOSTI zelenih osovina, moglo bi se reći, «tekućem» prostoru. Ti su elementi kontinuirani potezi drvoreda i

hodnika za kretanje i boravak pješaka duž perivojnih partera, te dijelom očuvan tip spone trgova na mjestima gdje su odijeljeni prometnicama. Cjelovitost osovina naglašava i ritam solitera, arhitektonskih i drugih, duž središnje uzdužne osi. Afirmacija, ili reaffirmacija tih integrativnih motiva pripada OPĆIM I OBVEZATNIM propozicijama obnove.

Među takve propozicije mogli bi se uključiti JEDINSTVENO OBLIKOVANJE PJEŠAČKIH POVRŠINA i JEDINSTVEN URBANI INVENTAR prema povijesnim izvorima ili uzorima za sve trgove. No analizom ostvarenoga, a i mogućnosti koje pruža povijest, taj se zahtjev čini podjednako idealizirajućim kao i odviše determinističkim. Realistično bi bilo umjesto *jedinstvenosti* zahtijevati *ujednačenost*, i to ponajprije estetsku. Samo povišena estetska kakvoća, bilo da je povijesne ili suvremene provenijencije, može pridati ukupnoj sredini karakter elitne oaze i – cjelovitosti.

No upravo takvi će se zahtjevi moći egzaktnije propitati u PROGRAMSKIM STUDIJAMA ZA POJEDINE TRGOVE, koje će donijeti posebne i detaljne propozicije, usmjerene njihovom singularnom identitetu. Poput primjera obnove zrinjevačkog pješačkog partera i inventara, koji je rezultat ne samo jedne studije, i tu bi se upravo u koncentraciji na lokalno moglo iznijeti i niz prijedloga i rješenja od opće važnosti. A obvezatne opće propozicije dijelom će se preobraćati u posebne uvjete. U praksi će se rehabilitacija cjelovitosti ionako postupice realizirati obnovom svakog pojedinog trga.

Jedno od načela, koje je dijelom demonstrirano na Trgu N. Š. Zrinskoga, trebala bi biti POTPUNA OBNOVA perivoja, drugim riječima, morala bi se odbaciti praksa parcijalnih zahvata. Takva obnova mora biti pripremljena studijama, idejnim i izvedbenim projektima koji rješavaju sve probleme. Kao što svaki trg predstavlja povijesni sloj veće cjeline, tako i trgovi imaju slojeve koji se dijelom mogu afirmirati za volju identiteta i kvalitete, a dijelom i negirati. To se osobito tiče onih na kojima su utvrđena *kritična mjesta*.

Tako, primjerice, na južnom kraju Strossmayerova trga treba ukloniti gustiš i zbog općega zahtjeva transparentnosti cijele istočne osovine, ali i zbog cjelovitog rješenja samog perivoja. No takav će zahtjev biti uvjetovan preuređenjem zgrade Laboratorija, čija južna strana nema uopće karakteristiku pročelja i ne može figurirati kao premac Umjetničkog paviljona. Uklanjanje gustiša postaviti će i pitanje položaja memorijalnog spomenika «Strijeljani», kojem je taj gustiš okvir, a možda i potaknuti rekonstrukciju ronđele, dijela prostorno-dekorativne spone između tog trga i Trga kralja Tomislava, kakva je dokumentirana u nacrtima i fotografijama, a dio koje još postoji ispred Umjetničkog paviljona, reduciran i purificiran. To je tek jedan primjer – a on ne iscrpljuje sva pitanja obnove Strossmayerova trga; ne dodiruje pitanje suptilnije valorizacije spomenika, cvjetnih nasada s obje strane Laboratorija i uopće stupnja njegove adaptacije novom, očekivanom sadržaju. Takvih će uglavljenih problema biti i drugdje.

Obnova bi morala imati karakter REKREACIJE, dakle, selektivnog dozivanja u život onih kvaliteta koje sredinu predstavljaju kao povijesni i estetski individualitet. To nije potrebno na svakom trgu, dakle, na onima gdje se nisu održali provizoriji i degradacije, pa mu oblikovanje nije dorečeno. Riznicu ideja sadrže nerealizirani projekti, koje je umješno uključiti u prethodno studiranje. Neki od njih, ili njihovi fragmenti, možda bi mogli dobiti pravo na realizaciju, kao što je također opravdana INOVACIJA, dakle suvremena forma i izraz. Dvije su pretpostavke *obnove*

kao rekreacije: 1. čvrsta povijesna i teorijska podloga i 2. razrađeno pitanje *mjere* intervencije, zacijelo najosjetljivije. Takva obnova može imati najširi raspon: od restauracije, preko rekonstrukcije do kreativnog zahvata. Stanje cjeline i pojedinih dionica je takvo da opravdava reinterpetaciju, parafrazu; ne zahtijeva samo popravak postojećega stanja, nego njegovo poboljšanje. Za neke se trgove ili probleme mora predvidjeti JAVNI NATJEČAJ, iako ni to ne treba idealizirati s obzirom na poznate rezultate poznatih natječaja. (Primjer: spomenik M. Marulića.)

Pojedinim tematskim sklopovima trebalo bi posvetiti posebne studije. Iako će se perivojski parteri razmatrati u studijama i projektima pojedinih trgova, upravo bi iz aspekta cjelovitosti bilo smisleno izraditi KOMPARATIVNU STUDIJU SVIH PARTERA koja bi jasno iznijela hijerarhiju, odnosno predočila panoramu postupaka. Reprezentativne partere na Trgu kralja Tomislava i maršala Tita, održane u geometrijskoj matrici, svakako bi trebalo REKONSTRUIRATI prema povijesnim izvorima, a također i barem dio partera s južne strane Trga M. Marulića. Parter na Trgu N. Š. Zrinskoga treba doraditi, a parter na Trgu A. Starčevića, uključujući obradu pješačkih ploha popraviti. Parteri su najsugestivnija stilska legitimacija trgova i cjeline kojoj pripadaju.

Među neophodnim posebnima studijama trebala bi biti STUDIJA KOLORITA KUĆA, na kojoj bi se zasnivala obnova njihovih pročelja. Budući da ne može biti govora o sustavnoj obnovi čitavih fronti, što bi svakako bilo idealno, nego se pojedine kuće obnavljaju prema mogućnostima vlasnika, takva bi studija imala apsolutni prioritet, žele li se izbjeći proizvoljnosti kakve su dosad uglavnom bile na djelu. A u pojedinim slučajevima, kad je riječ o purificiranim pročeljima ili različitim intervencijama i adaptacijama u zoni prizemlja, trebalo bi izraditi studije njihove rehabilitacije. Dosad je takvih primjera bilo samo nekoliko.

Također je potrebno izraditi studiju UKUPNE ILUMINACIJE cijele *Zelene potkove*. Noćna slika trgova potpuno je zanemarena, a slijed javnih prostora s nizom reprezentativnih zgrada zaslužuje da im se posveti pozornost.

No osnovni je uvjet obnove izrada PROMETNE STUDIJE, kako je već napomenuto. Njezin je cilj *nova organizacija* prometa u kretanju i mirovanju, dakle, parkiranja. Oni se u područje *Zelene potkove* moraju tretirati selektivno. To znači da bi je promet morao u načelu obilaziti, a parkiranje se može tolerirati u najnužnijoj mjeri. Zadržavanje postojećega stanje obezvrijedilo bi sve napore obnove i valorizacije *Zelene potkove* kao visoko vrijednog socijalnog i reprezentativnog prostora grada.

Zelena potkova bi u budućnosti morala dobiti status URBANOG REZERVATA sa strogo određenim pravilima ponašanja i posebnim režimom održavanja. Oni bi trebali biti pristupačni javnosti, što znači objavljeni u obliku pravilnika, kakvi su poznati u zagrebačkoj urbanoj tradiciji, bilo kao publikacija, bilo na internetu. Drugim riječima, svatko bi morao znati što smije, a napose što ne smije, što je dopušteno, a što nije. Dakako, trebalo bi predvidjeti i sustav sankcija.

Obnova o kakvoj je riječ dugoročni je, javni i gradski projekt. Uz nužnu formulaciju i sistematizaciju općih principa, ona se mora pripremiti izradom niza tehničkih elaborata, na temelju kojih bi se izradila idejna rješenja i izvedbeni projekti.

S obzirom na stanje pojedinih trgova moguće je izraditi prioritetnu listu. Neke je trgove jednostavnije obnoviti, a učinak obnove izazvao bi pozitivnu reakciju javnosti i potaknuo optimizam i povjerenje u projekt. Isto bi tako pojedinim vrijednim zgradama trebalo osigurati status pojedinačno zaštićenih kulturnih dobara, što bi moglo potaknuti njihovu skoriju obnovu. Te i već otprije pojedinačno zaštićene zgrade trebalo bi obilježiti pločicama s osnovnim podacima o njima.

Na kraju, projekt je potrebno i javno propagirati: javnim i stručnim raspravama, izložbama koji bi predočavale proces, te prigodnim publikacijama. Takav program bi mogao planirati i realizirati Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode uz potporu Gradskog poglavarstva i suradnju njegovih službi.

Obnova *Zelene potkove* ima više funkcija.

Ponajprije, rehabilitacije javnog i socijalnog prostora, koji služi svim građanima Zagreba i poboljšava kvalitetu urbanog života.

Potom predstavljanja kulturnog i urbanog identiteta glavnoga grada Hrvatske na njezinu putu u zajednicu europskih država i naroda.

Najposlije, ne treba izgubiti iz vida ni funkciju te obnove za razvitak kulturnog turizma koji je u Europi veliko vrelo prihoda.

PRILOG

Pojedinačno zaštićeni spomenici (kulturna dobra):

- Trg N. Š. Zrinskoga 3 (1876/1877. Janko Grahor, ml.); Vrhovni sud RH
- Trg N. Š. Zrinskoga 6 (1902/1903. Janko Holjac)
- Trg N. Š. Zrinskoga 11 (1877/1879, Friedrich von Schmidt); Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
- Trg N. Š. Zrinskoga 14 (1880/1882. Ivan Schnuparek/Viktor Kovačić)
- Trg N. Š. Zrinskoga 15 (1884/1885. Janko Jambrišak ?)
- Trg N. Š. Zrinskoga 17 (1874/1875. Ivan Plochberger st.)
- Trg N. Š. Zrinskoga 19 (1878/1879. Ferdinand Kondrat); Arheološki muzej
- Trg J. J. Strossmayera 4 (1886/1887. Ferdinand Kondrat); Matica Hrvatska
- Trg J. J. Strossmayera 7 (1898. Ignjat Fischer)
- Trg J. J. Strossmayera 12 (1881/1883. Otto von Hofer); Moderna galerija
- Trg kralja Tomislava 12-13 (1891/1892. Ferencs Pfaff); Glavni kolodvor
- Trg kralja Tomislava 18 (1896. Leo Hönigsberg i Julio Deutsch); kuća i atelijer Vlahe Bukovca
- Trg kralja Tomislava 22 (1895/1896. Floris Korb i Kalman Giergl, paviljon za Milenijsku izložbu u Budimpešti; 1897/1898. Hermann Helmer i Ferdinand Fellner, rekonstrukcija paviljona u Zagrebu); Umjetnički paviljon
- Trg A. Starčevića 6 (1894/1895. Leo Hönigsberg i Julio Deutsch); Starčevićev dom
- Kumičićeva ulica 10 (1910/1911. Viktor Kovačić)
- Trg M. Marulića 21 (1911/1913. Rudolf Lubynski); Sveučilišna i nacionalna knjižnica, danas Hrvatski državni arhiv
- Trg I.A. V. Mažuranića 1 (1912/1913. Viktor Kovačić)
- Trg I. A. V. Mažuranića 8 (1914/1915. Dionis Sunko)
- Trg I. A. V. Mažuranića 14 (1902/1903. atelijer Hönigsberg & Deutsch, Vjekoslav Bastl); Etnografski muzej
- Trg maršala Tita 1 (1899. Martin Pilar; 1921/1922. nadogradnja 3. kata, mansarde i preoblikovanje pročelja, Oton Goldscheider)
- Trg maršala Tita 2/3 (1877/1878. Franjo Klein); Pravni fakultet
- Trg maršala Tita 4 (1888/1889. Leo Hönigsberg); Hrvatski učiteljski dom
- Trg maršala Tita 5-7 (1883/1884. Aleksander Seć i Ferdinand Kondrat, krilo Hrvatskog Sokola; 1884/1885. Matija Antolec, krilo društva Kolo; 1895. Hermann Helmer i Ferdinand Fellner, krilo kazališnog spremišta i električne centrale); Hrvatski dom, danas Akademija za kazalište, film i televiziju i sportsko društvo Hrvatski sokol
- Trg maršala Tita 9-11 (1887/1892. Hermann Bollé, Obrtna škola; 1903/1904. dogradnja, Leo Hönigsberg i Julio Deutsch); Muzej za umjetnosti i obrt i Škola za primijenjenu umjetnost
- Trg maršala Tita 14 (1856/1859. Ludwig von Zettl); Rektorat Sveučilišta i Pravni fakultet
- Trg maršala Tita 15 (1894/1895. Hermann Helmer i i Ferdinand Fellner); Hrvatsko narodno kazalište

Spomenici (kulturna dobra) za koje se predlaže pojedinačna zaštita

- Trg N.Š. Zrinskoga 4-5 (1877/1878. N. J. Grahor i Franjo Klein); Sudbena palača, danas Županijski sud u Zagrebu i Amruševa 2/Petrinjska 8 (1896/1899.); Kotarski sud, danas Trgovački sud u Zagrebu
- Trg J. J. Strossmayera 1 (1885/1886. Ivan Plochberger st.)
- Trg J. J. Strossmayera 2 (1891/1894. Leo Hönigsberg i Julio Deutsch)
- Trg J. J. Strossmayera 3 (1887. Leo Hönigsberg i Julio Deutsch)
- Trg J. J. Strossmayera 8 (1898. Leo Hönigsberg)

Trg J. J. Strossmayera 11 (1887/1888. Milan Lenuci)

Trg kralja Tomislava 4 (1903/1904. Leo Hönigsberg i Julio Deutsch, Vjekoslav Bastl)

Mihanovićeve ulica 1 (1922/1925. Dioniz Sunko); hotel Esplanade

Mihanovićeve ulica, 3 (1925/1928. Rudolf Lubynski); Središnji ured za osiguranje radnika, danas Hrvatsko mirovinsko osiguranje i Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje

Mihanovićeve ulica 12 (1901/1903. Ferencs Pfaff); poslovna uprava Kraljevske ugarske državne željeznice, danas Uprava Hrvatskih željeznica

Mihanovićeve ulica 18 (1907/1908. Aladar Baranay)

Mihanovićeve ulica 20 (1911. Hugo Ehrlich i Viktor Kovačić)

Trg M. Marulića 7 (1906/1906. Pilar, Mally i Bauda)

Trg M. Marulića 20 (1913. Vjekoslav Bastl), Kraljevski sveučilišni ludžbeni i farmakognostički zavod, danas Fakultet kemijskog inženjerstva i tehnologije i Farmaceutsko-biokemijski fakultet (odsjek)

Vukotinovićeve 2 (1897/1898. Alexander v. Aigner); Dom Hrvatsko-slavonskog šumarskog društva, danas Fakultet kemijskog inženjerstva i tehnologije (odsjeci)

Trg I. A. V. Mažuranića 13 (1908. Stjepan Podhorsky); Obrtnički dom

Trg maršala Tita 8 (1902/1903. Leo Hönigsberg i Julio Deutsch); Trgovačko-obrtna komora

Popis autoričnih radova o urbanističkim i arhitektonskim aspektima Zelene potkove:

Estetizacija – kao sredstvo i cilj, o projektu uređenja istočnog dijela «Zelene potkove» u Zagrebu, Arhitektura, 180+1, 1982.

Mjesto Zrinjskog trga u genezi zagrebačke Zelene potkove, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 11, 1988.

Utemeljiteljska kultura – na primjeru reprezentativnih urbanih prostora Zagreba, Peristil, 31-32, 1988/89.

Geneza Trga maršala Tita i Zelena potkova, Godišnjak spomenika kulture Hrvatske, 14/1988-15/1989.

O gradnji doma 'Hrvatskog Sokola' i 'Kola', Povijest sporta, 80, 1989. 201-205

Starčevićev trg, geneza prostora, elaborat za Gradski zavod za planiranje razvoja i zaštitu čovjekova okoliša Zagreba, 1991.

Prijedlog obnove kuća Patriarch, Zrinjski trg 13 i 14; s Aleksanderom Laslom; elaborat za Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture Zagreba, Zagreb, 1992.

Regulatorna osnova Milana Lenucija za dio Zagreba od željezničke pruge do rijeke Save iz godine 1907, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 17, 1992.

Zrinjevac 1873 – 1993., Naklada Prelog, Zagreb, 1993.

Lenuci i 'Lenucijeva potkova', Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 18, 1994.

Akademijina palača i njeni trgovi, Bulletin razreda za likovne umjetnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1, 1994. 35-46

Zagrebačka 'Zelena potkova', Spomenica Zrinjevac, Zagreb, 1995.

Za obnovu zagrebačke Zelene potkove, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 19, 1995.

Zagrebačka Zelena potkova, Školska knjiga i Foto Soft, Zagreb, 1996. (Nagrada grada Zagreba za 1996.)

Zelena potkova u Zagrebu, Spomenica Ljube Bobana, Zagreb, 1996., 215-222

Zelena potkova, povijesna i povijesnoumjetnička analiza, 1996. (elaborat za Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture Zagreba u sklopu priprema za upis Zelene potkove kao posebne cjeline u Registar spomenika kulture Republike Hrvatske)

Recenzija elaborata Uređenje pločnika na Trgu N.Š. Zrinjskoga u Zagrebu, 1996. (za Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture Zagreba)

Povijesna analiza pročelja palače Zrinjski trg br. 15 s propozicijama zaštite i prikazom povijesti intervencija na prizemljima kuća Zrinjskoga trga, 1997. (elaborat za Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture Zagreba)

Urbanističko značenje zgrade Rektorata Sveučilišta, Zgrada Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999.

Zelena potkova u Zagrebu, Katalog izložbe Historicism u Hrvatskoj, Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu, 2000.

Spomenici i perivoji, Časopis 15 dana, 1-2, 2000. str. 26-38

Obnavljanje Trga N. Š. Zrinjskoga u Zagrebu, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 26/27, 2000/2001., 35-60

Povijesni prikaz projektiranja za parcelu Trg maršala Tita 12, elaborat u sklopu natječajnog programa za arhitektonsko rješenje Muzičke akademije u Zagrebu, 2003.

Zgrada nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Katalog izložbe Secesija u Hrvatskoj, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2003/2004. 92-106

→ izvodi iz elaborata: Snješka Knežević OBNOVA ZELENE POTKOVE U ZAGREBU, Povijest i vrijednost – stanje – zaštita – principi obnove, izrađenog za Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode Zagreba, 2004.

→ pripremljeni za Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske; još nisu objavljeni

21.10.2009